

Kováts Mihály érdemei az orvoslás, és más természettudományok magyar nyelven

Merits of Michael Kovats in order to make for Medicine, and other natural sciences in Hungarian language

Dr. Kapronczay Katalin PhD
kapryka@t-online.hu

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

Kováts Mihály orvosdoktor nevének említése nyomán legelőbb is kiváló szakkönyv fordításait idézzük fel, amelyek hangsúlyosan magukon viselik a tudós fordító kikristályosodott, szigorú elveinek, tántoríthatatlan véleményének jeleit. Annál is inkább, mert ezekkel a kötetekkel többnyire nem hódolt be a divatos, tudományosan megtámadható, újonnan megalkotott orvosi irányzatoknak, saját szavaival „tévelygéseknek” (gondoljunk itt a mesmerizmus és Hahnemann homeopátiájának kíméletlen kritikájára). Az idegen nyelvből magyarra átültetett szakirodalomért végzett munkája szorosan összefonódott a természettudományok szakmai nyelvének magyarrá tétele érdekében kifejtett felbecsülhetetlen értékű fáradozásával.

Kulcsszavak: tudománytörténet, magyarra fordítás, szakirodalom, gyógynövények, nyelvészet

Keywords: history of science, Hungarian translation, literature, herbs, linguistics

Élete

1762-ben született az abaúji Korláton. Tanulmányait a sárospataki református kollégiumban kezdte, az itt töltött nyolc év alapozta meg általános műveltségét. Ezután három évig a lőcsei kollégium tanulója volt. Iskoláit bevégezve a losonci református főiskolán négy éven át több tárgyat oktatott: logikát, retorikát, matematikát, geometriát, latin irodalmat és római történelmet, és mint maga megfogalmazza önéletírásában „*privatim tanítottam ius naturat, francia és német nyelvet*”.¹ A reál és humán tárgyak mellett számos nyelvet is elsajátított, de érdeklődése mégis a természettudományok felé irányult, különösen az orvostudomány vonzotta. Ezért 1789-ben beiratkozott az akkor már Pesten működő orvosi karra, ahol 1794-ben kapta meg orvosdoktori oklevelét. Ezután a kor szokásának megfelelően külföldi tanulmányútra ment; az ausztriai, svájci, hollandiai és németországi kórházakat kereste fel. 1795-ben tért haza, Pesten telepedett le, gyakorló orvosként kereste meg a szerény

¹ SZAMOSHÁTI Dániel (Daday András): *Újabb adatok Kováts Mihály életéhez és munkásságához*. In: Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei, 15-16, (1959), 277-281.p. idézet helye: 277.p.

megélhetésre valót. Gyógyító munkája mellett hamarosan elkezdte tudományos kutatásait, 1798-tól folyamatosan jelentette meg könyveit, melyről így emlékezett meg önéletrajzában: „Minden munkáimat, kivéven kettőt, a magam költségén nyomtattam ki: a' mi is vagyunkámnak nem kevés csonkíttatásával történhetett, és esett is meg.”² Tapasztalatai gyarapítása érdekében időről-időre felkereste az ország legkülönbözőbb régióit, ahol nemcsak a lakosok helybéli klímával és egyéb természeti körülménnyel összefüggésbe hozható betegségei, de a forrás- és gyógyvizek, a különféle természeti kincsek és termények, valamint a bányák és az ott dolgozók egészségi állapota, jellegzetes betegségei is foglalkoztatták. Ezen utazásai során az elégtelen orvosi ellátás és hiányos egészségügyi ismeretek nyomán terjedő babonákkal, káros következményű kuruzsló eljárásokkal is megismerkedett, ennek ellensúlyozására több felvilágosító jellegű munkát írt. Az orvostörténelem a legkiválóbb egészségnevelők között emlékezik róla. Rendkívül zárkózott természete és életmódja következtében magánéletéről alig tudni valamit, így az sem ismert, hogy alapított e családot vagy sem.

Jó barátság fűzte Kazinczyhoz, Vitkovics Mihályhoz, Szemere Pálhoz. A legtöbb adalékot Kazinczy levelezéséből tudhatunk meg róla, ennek alapján egy igen visszahúzódó, csendes, sérülékeny lelkű ember alakja körvonalazódik, aki csak a munkának és a kutatásainak élt. Bár a korszak értelmiségére a közéletiség volt jellemző, Kováts esetében nincs erre adat. A kortársak itthon és külföldön egyaránt értékelték tevékenységét, nyomtatásban közreadott műveit, a jénai ásványtani társulat 1832-ben oklevéllel ismerte el mineralógiai kutatásait, orvosdoktorrá avatásának ötvenedik évfordulóján -1844. április 29-én - pedig a Magyar Tudományos Akadémia választotta levelező tagjává. Élete végéig nem szakadt meg kapcsolata a sárospataki kollégiummal, végrendeletében gazdag könyvtárát a kollégiumra hagyta. Bőkezűen adakozott a losonci iskolának és szülőfalujának is. 1851. június 22-én halt meg Mezőcsáton.

Munkássága

Első komoly fordítói munkája Christoph Wilhelm Hufeland (1762-1836) német orvos 1795-ben kiadott *Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern* c. könyvének szabad fordítása volt. A módszer jellemzője, hogy a hazai gyakorlatban nehezen alkalmazható részeket magyarázatokkal látta el, helyenként kibővítette. Hufelanddal személyes kapcsolatban állt Kováts, a magyarországi lelkes érdeklődés mindkettejük sikere volt. Christian August Struve (1767-1807) munkájának fordítása az alapja *A gyenge élet meghosszabbításának és a gyógyíthatatlan nyavalyák húzásainak mestersége* című három kötetes műnek, amely 1802-ben, mintegy 1600 oldal terjedelemben került ki a pesti Trattner nyomdából. A kiadvány tematikai magját képező írásban Struve a kortárs skót orvos, John Brown (1736-1788) gyorsan népszerűvé vált gyógyászati irányzatát – a már akkor is brownizmusnak elnevezett gyógyimódot - mutatta be. Fűzzük hozzá, hogy az irányzat hasonló gyorsasággal tűnt el az orvoslás elméletéből és gyakorlatából, ahogyan üstökösként felbukkant. A terjedelmes munka további fejezeteiként Kant egyik egészségfilozófiai elmélkedését, a galvanizmus rövid ismertetését, a darwini származástan néhány alapvető szempontjának a kifejtését, Hufeland anyáknak szóló rövid elmélkedését a helyes gyermeknevelésről, és végezetül saját írását is közreadta Kováts a himlőoltás fontosságáról „*tehénklisékről való tanítás*” címmel. Később egy másik művében Kováts magyarázkodásra kényszerült akkori engedékenységgel kapcsolatosan: „*Brown tudományát és állítását én nem vizsgáltam meg ... ,hanem csak egy-két szóval imitt-amott jelentettem az arról való*

² SZAMOSHÁTI Dániel i.m. idézet helye: 279.p.

vélekedésemet, mert abban az időben annyi erővel még nem ítéltem magamat bírni az orvostudomány kiterjedtségében, hogy magamat az orvostudománybeli vizsgálatra elégségesnek tartottam volna.”³ Több, XVIII. században felbukkanó és hamarosan ismertté, sőt elismertté váló elméletet a későbbiekben már nem fogadott el Kováts és tudományos érvekkel alátámasztva ellenvetéseit, terjedelmes írásművekben lépett fel ellenük. Ezek közé tartozott mindenekelőtt a mesmerizmus és a homeopátia. 1818-ban nyomtatták ki az „*Állati mágnesség mérőserpenyője*” c. kötetet, amely a német orvos-filozófus, Karl Adolf Eschenmayer (1758-1852) – Mesmert dicsőítő – könyvének szigorú kritikája, cáfolata. Kováts ezzel a kiadvánnyal nagyban hozzájárul ahhoz, hogy – külföldhöz hasonlóan – Magyarországon is elvesztette tekintélyét és híveit a mesmerizmus.

Az orvosi irodalomban kevés hasonló olyan művet találunk, mint a szatíra és a persziflázs minden lehetőségét kihasználó *Antiorganon*, azaz *Organorosta* című, 1830-ban közreadott munka, amely *Hahnemann: Organon der rationellen Heilkunde* c. művének kíméletlen kritikája. Christian Friedrich Samuel Hahnemann (1755-1843) gyakorló orvosként behatóan foglalkozott a vegytannal is, sok gyógyszert elemzett, többnek a hatását saját magán is kipróbálta, így a kínafa kérgét is. Az tapasztalta, hogy nagy adagja váltólázat okoz, míg kis dózisban alkalmazva elmulasztja azt. Erre a megfigyelésre alapozta az ún. hasonszenvi gyógy módját, a homeopátiát. Kováts szerint az elnevezés sem Hahnemann eredeti találmánya, hiszen már Konrad Gesner 1560-ban (Basel) megjelent szótárában is szerepelt a kifejezés, a „*similia similibus curantur*” (hasonlót a hasonlóval gyógyítani) elvet pedig Paracelsus írta le *Paragranum* c. könyvében. A magyar cím választását azzal okolja meg, hogy egy rostán keresztül akarja Hahnemann írását a tévelygésektől megtisztítani, a végeredmény azonban lesújtó: ugyanis semmi használható sem maradt a Hahnemann-féle, meggyőzőnek tűnő érvekből és kijelentésekből. Kíméletlenül szatirikus hangvételével kapcsolatosan az a magyarázata, hogy itt valóban alkalmazni kell a hasonlót a hasonlóval módszert: „*Hahnemann nagyon mocskolódik, mocskolja a klasszikus orvostudományt, tehát az ő princípiuma szerint nekem is hasonló orvosságot kell elővenni, hogy a mocskolódás nyavalyájából őt kigyógyíthassam.*”⁴ Kováts sok évvel korábban elkészült a homeopátiával foglalkozó munkával, de nem adta ki, mert úgy gondolta, hogy magától is lecsendesedik a homeopátia iránt táplált hazai lelkesedés, és nincs szükség a kemény kritikára. Amikor azonban 1830-ban megjelent az „*Organon-a (Életműve) a gyógyművészségnek vagy Hahnemann Sámuel Homeopathiája (Hasonszenvé)*” címmel egy neves magyar orvos fordításában a teljes mű, nem halogatta tovább az *Organorosta* közreadását. Kováts diszkrétan nem nevezte meg a fordítót, pedig országszerte közismert volt, hogy az nem más, mint Bugát Pál. Bugát jóvoltából kerülhetett magyar nyelven is az érdeklődők kezébe a nagy figyelemmel kísért mű, amelyhez a fordító egy tetemes szótárt is csatolt. Szinte természetes, hogy a két kötet, a két vélemény és a két szerző két táborra osztotta az országot, orvosokat és a homeopátiában bízó betegeket. Kováts tévedett, amikor úgy vélte, hogy vitriolos gúnyirata elegendő lesz a homeopátia diadalútjának megszakításához, hiszen közismert, hogy éppen a reformkor a hasonszenvi gyógy mód virágkora. Annyit még hozzá kell fűznünk, hogy Kováts munkája nem csak egy helytelenített gyógyászati irányzat tudományos kritikája, vitairata, hanem nyelvészeti elemzés is, előgyakorlat a későbbi nyelvészeti munkához. Az *Organorosta* függelékéként még egy rövid tanulmányt csatolt a piócázásról, természetesen a köznapi gyakorlatban elterjedt gyógy móddal kapcsolatos ellenérzéseit fogalmazta meg Kováts. Záró

³ NATTER-NÁD Miksa: *Kováts Mihály főorvos munkássága*. in: Az Országos orvostörténeti Könyvtár Közleményei, 32, (1964), 145-158.p. Idézet helye: 149.p.

⁴ KOVÁTS Mihály: *Antiorganon, azaz Organorosta*. Pest, Eggenberger, 1830. XII.p.

mondata így hangzik: „... reményljük, hogy ez a' bolondság szintűgy el fog múlni, mint a' hogy a' XVI. Lajos idejebeli hosszú vendéghaj (Paróka) a' szokásból kiment.”

Egyetemi tankönyvnek szánta a *Chemia, vagy a természet titka* címmel, 1807-ben, Budán közreadott kézikönyvet, amely a német vegyész-gyógyszerész, Friedrich Albert Carl Gren (1760-1798) néhány tanulmányát tartalmazza, Kováts fordításában. Gren írásai eredetileg a *Journal der Physik* c. folyóiratban jelentek meg, amelyeket a fordító ily módon szerkesztett köteté. Rendkívül büszke volt erre a könyvre Kováts, mert úgy vélte és úgy nyilatkozott róla, hogy ez az első magyar nyelvű kémiai könyv és a magyar kémiai szaknyelv alapjait ő tette le ezzel a kiadvánnyal. Szinte hihetetlen, hogy nem tudott Nyulas Ferenc hét évvel korábban kiadott háromkötetes munkájáról, amely valóban az első, önálló kutatásokon nyugvó magyar vegyészeti tankönyv és kézikönyv, a kémia magyar szaknyelvének megteremtése, megalapozása. Kováts előszavára mégis érdemes odafigyelnünk, mivel nyomós érvekkel támasztja alá a tudományok magyar nyelven való művelésének fontosságát, a hazai tudományosság létének és színvonalának bizonyításaként a külföld előtt. Kortársaihoz hasonlóan kijelenti, hogy magyar nyelven is lehetséges tudományos munkákat írni. A maga alkotta kémiai szakszavakat a folyó szövegben igyekszik érthetővé tenni, a köznapi gyakorlatból ismert, használt latin, vagy német elnevezés zárójelben való megadásával, sőt a két kötet végén magyarátokkal kísért szószedeteket is találunk, amelyekben lexikon-címszóhoz hasonlatos terjedelemben ad ismertetést.⁵ Bár az elsőbbség dicsősége nem illette meg Kovátsot, Gren munkájának fordítása és kinyomtatása mégsem volt haszon nélküli, mert szélesebb körben váltak ismertté kutatásai, másrészt a hazai szaknyelv fejlesztése szempontjából is hozott újat.

1828-ban ismét egy nagy érdeklődést kiváltó műve jelent meg *Medicina forensis, vagy orvosi törvénytudomány* címmel.⁶ „Magyar nyelven írtam pedig én ezt a' munkát azért, mivel a' Tekintetes Nemes Vármegyéknek törvénszékeken mindenféle perek hazai nyelven folytattnak...ezért természetes volt, hogy a'nak Magyar nevet is adjak.” –magyarázta Kováts az előszóban. A csatolt szótárban - több mint száz oldal terjedelemben⁷ - elsődlegesen bonctani kifejezéseket gyűjtött össze, természetesen a törvénszéki orvostaniak mellett, mivel a „Vármegyéken az Orvosok és a' Seborvosok a' sérelem-látásokat (visum repertumokat) Magyarul szokták tenni”- indokolta Kováts. A kötet folytatásának, kiegészítésének, vagy kiteljesedésnek is tekinthető az 1845-46-os kiadási dátummal jelzett szótár-kötet hetedik részeként közreadott *Háromnyelvű fejtő ember bontolás műszótár, vagy glossar anatomicae triglottae hermeneuticae* c. összeállítás. A gyűjtőmunka forrásaiként Joseph Jacob Plenck, Rácz Sámuel, Adolph Friedrich Hempel, Bugát Pál és saját korábbi műveit nevezte meg. Több mint háromezer kifejezést tartalmaz, elsődlegesen az anatómia területéről, de a bábaság, törvénszéki orvoslás, bölcselet szavait is összeszedte, sőt nem ritkán egyszerű hétköznapi kifejezéseket is feljegyzett, „azért, hogy el ne vesszenek” – fűzte hozzá Kováts. 114 korábban élt neves anatómus rövid életrajzát és munkáinak jegyzékét is csatolta, „kiknek neveikről

⁵ CHEMIA vagy természettitka. Gren Fridrik Albert Korlát doktor szerint magyarul legelőször írta KOVÁTS Mihály orvos. I. darab. Budán, Anna Landerer betűivel. 1807. Toldalék, mely az első Darabbeli régi, de ismeretlen és új szokat, megigazulásokkal együtt foglalja magában. 149-180.p. - valamint CHEMIA vagy természettitka. Gren Fridrik Albert Korlát doktor szerint magyarul legelőször írta KOVÁTS Mihály orvos. II. darab. Toldalék A' II. darabbeli ó, vagy új szók, megigazulásokkal együtt. 197-215.p.

⁶ KOVÁTS Mihály: *Medicina forensis, vagy orvosi törvénytudomány*, a' Táblabíró, Bíró, Ügyvédő, Törvénytudó, Törvénytanuló, Orvos, Tanulóorvos Uraknak számokra. Számos Hazai példakkal megvilágosítatva, némely Hazai tudós Orvosoknak dícséretes emlékezetekkel megdíszesítettvén és Toldalék Szótár. Pesten, Eggenberger József könyvárosnál, 1828. 474 p.,

⁷ Id. u.o. 367-474.p.

bizonyos részei az emberi testnek nevezetnek: v. a'kiknek nevezetes bontzolósi értekezéseik jöttek világ eleibe".⁸

Mind a kortársak, mind a későbbi kutatók nagy elismerését váltotta ki Kováts a *Magyar patika* című, kétkötetes munkájával, 1835-ben.⁹ A nagy hagyományokra visszatekintő füveskönyvek, diszpenzatóriumok (gyógyszerkönyvek) illetve farmakopeák (hivatalos gyógyszerkönyvek) elegye ez a rendkívül figyelemre méltó mű. Az addig megjelentetett magyar nyelvű füveskönyvektől annyiban különbözik, hogy valóban elsőként tartalmazza a növényeken kívül az állati és ásványi eredetű patikai alapanyagokat. A gyógyszerkönyvekhez annyiban hasonlít, hogy pontosan leírja a gyógyszerkészítés menetét az orvos recipéje alapján. Figyelemre méltó az a törekvés, hogy kizárólag „*a magyar földön, úgymint Magyar és Erdély országban termő természetmények vétettek fel magyarul az értekezés tárgyául.*” A munka összeállításával és széles körben való terjesztésével a színvonalas egészségnevelést, egészségügyi felvilágosítást is kívánta szolgálni, a terjedelmes, ajánlasként megfogalmazott cím is erre utal. A bevezetés egyik sorában egyértelműen kimondja, hogy feleslegessé akarja tenni a falusi kuruzslók, javasasszonyok és borbélysebészek „csodaszereit”, a vásárokon árusított panaceáit. Az első kötet teljes egészében az egyszerű gyógyszerekkel („*egyed vagy simplex orvosságok*”) foglalkozik, vagyis magyar nevük betűrendje szerint megtaláljuk a növényi, állati és ásványi alapanyagból készíthető szerek leírását. Egy-egy címszó a Kováts által ismert valamennyi magyar elnevezéssel kezdődik – tehát a népies neveket is összegyűjtötte -, feltünteteti természetesen a latin és német hivatalos nevet is, majd az anyag bemutatása, legfontosabb tulajdonságainak leírása következik, végül a belőle készíthető gyógyszereket ismerteti a szerző. Nézzünk néhány példát is: a *scorzonora officinalis* sok-sok magyar neve: *bakszakáll, sárga bakszakáll, viperafü, bakfü, kakukk saláta, téli saláta, kígyómarást gyógyító fű*, - a *thymus officinalis*: *kerti kakukkfű, olasz kakukkfű, balzsamfű, timian, démutka, kerti temjenfű, tímusfű* stb.. Eszerint fontos segédletül használhatjuk régi gyógynövényes könyvek, receptek szövegeinek pontosítása, értelmezése során. A népies nevek ismeretének fontosságát Kováts külön kiemeli az előszóban.

Igen érdekes és gazdag a gyógyszerformák meghatározása is: *főzet, forrázat, korty, nyelet, nyalat, nyaladék, cseppecskék, orvosi bor és ser, herba thea, pogátság, lapdátstkák, falat, rágicsa, táblácskák (morsuli), por, kenet, szellem (spiritus), borongató, kenet, kenő, pára (vapor), szagló (odorum), valóság (essentia)* stb.. A második kötet jelentős terjedelmű részét a „*készítmény vagy praeparatum orvosságok*”-nak szentelte, vagyis az összetett gyógyszereknek. Ez a rész is bővelkedik az érdekes, mai fülnek nem egyszer furcsa, vagy mosolyra készítő kifejezésekben: *a kihúzat = extractum, valóság = essentia v. tinctura, csepegett víz = aqua destillata*, stb. Ezután következnek a „különleges”, érdekes és értékes adalékokat tartalmazó fejezetek: 1./ - milyen betegségekre mit kell rendelni. Számos érdekes betegség-elnevezést találunk itt is, pl. *húrosság = sérv, havasság = hypochondria, gyermek letétel ellenében = vetelés ellen, folyosó = reuma, gerinckórság = rachitis, anyarozskórság = ergotizmus, mirigykórság = scrophulosis* stb.. 2./ – melyik gyógyszer milyen betegségekre jó. 3./ – a szinonim orvosságnevek magyarázata. 4./ – „*Világosító, Némely patikai orvosságoknak régi s' mostani diák neveik, Magyar értelmökkel együtt*”. 5./ – „*orvosi terhek és mértékek*”, vagyis a gyógyszerkészítésnél alkalmazott súly mértékegységek, adagolási egységek ismertetése. Utóbbiból idézzünk ismét néhány kiragadott példát, némelyike időtálló volt és

⁸ Id. i.m. 1047.p.

⁹ KOVÁTS Mihály: *Magyar patika, az az a Magyar és- Erdély-Országban termő patikai állatok, növények és ásványok, orvosi hasznaikkal egyetemben. A falusi Külörvosoknak, Földesuraknak és Lelkitanítóknak számokra.* 1-2.rész. Pest, Eggenberger, 1835.

megmaradt, néhányra az idő folyamán más, jobb kifejezést találtak: *szem* = *granum*, *kövecs* = *scrupulus*, *nehézék* = *drachma*, *egyed* = *uncia*, *font* = *libra*, majd a speciális patikai mértékegységek: *maroknyi* = *manipulus*, *csipetnyi* = *pugillus*, *pint* = *mensura*, *kanálnyi* = *kochleare*, *csepp* = *gutta* stb.. A kötet hatodik fejezetében táblázatos formában tekinthetjük át az alapanyagokat: az anyag nevét latinul és magyarul közli, majd következik annak kémiai leírása, tulajdonságai, a felsorolás rendje „ától cettig”, azaz az Acetum concentratumtól a Zincum sulfuricumig. Az utolsó fejezet címe „Számszer” – egy elfeledésre ítélt szóalkotás – ami nem más, mint a névmutató.

Közel 300 olyan tudós nevét tartalmazza a felsorolás, akiknek a munkái alapján dolgozott, írásaiból idézett Kováts, az ő szavaival: „*innét Historia Literaria Medicát, vagyis Orvostudományi Történetet is tanulhatni.*” A fentebb idézettekben túlmenően nézzünk még néhányat a szóalkotásaiból: pl. *phaenomen* helyett a *jelenség v. tünet* szavakat, az *urina* helyett a *vizeletet*, *metallum* helyett az *ércet*, a *minerale* helyett az *ásványt* használta. Természetesen olyan szavakat is próbált elfogadtatni, amelyek aztán életképtelennek bizonyultak, a köznyelv és a szakmai nyelv egyaránt kivetette ezeket magából. A *retorta* nem lett *görbetök*, a *medicus doctor* nem lett *orvosnagy*, pedig a hadnagy, násznagy, várnagy mintájára Kováts ezt találta megfelelőnek. Ő alkalmazta először a „szer” kifejezést a *medicamentum* helyett, mégpedig a debreceni nyelvjárás alapján („a betegség ellen szert vettem be”). A szer szó alapján még egy sor kifejezést próbált létrehozni és elfogadtatni: a *patikárius* megnevezésére alkotta a *szer-ács* kifejezést, több mesterség gyakorlójának nevéhez hasonlatosan, pl. takács, szakács, kovács. A patikáriust *szer-árosnak* is próbálta nevezni, a vásáros, vagy boráros mintájára, vagy esetleg *szer-tárnoknak*, a *patikát* pedig *szer-tárnak* a pénztár, levéltár szavak után. A szóalkotás terén tehát hasonló, dilemmákkal, sikerekkel és kudarcokkal kísért utat járt be, mint kortársai, vagy a későbbi „nagy nyelvújító nemzedék” tagjai.

Összegezve a *Magyar Patika* értékeit kimondhatjuk, hogy értékes gyógyszerészeti kézikönyv, népnek szóló hasznos egészségügyi felvilágosító irodalom, és végezetül a szakmai nyelv kincsesbányája mind a kortársak, mind az utókor kutatói számára. Az 1845-46-ban kinyomtatott vaskos szótár-kötet ötödik kolligátuma kapcsolódik ehhez a munkához, amelyben az elmúlt tíz év alatt összegyűlt, létrehozott, szavakat adta közre Kováts három nyelven: magyarul, németül és latinul. 1529 szót tartalmaz, ebből 70 növénynév, 46 állatnév, 1413 a gyógyszernév, amelyek közül 205-höz szófejtés (etimológia) is kapcsolódik. Az előszóban Kováts indulatosan nyilatkozik az 1829-ben megjelentetett második magyar Taxáról, amely a helytartótanácsi rendelkezés értelmében magyar nyelven készült, mégpedig a Schuster-féle nyelvújítás szellemében. Úgy gondolta, hogy „*az említett munka a' magyar nyelvben is örökös kárt tett.*” (miért patika a gyógyszertár, a patikárius miért gyógyszerész?? - tette fel újólag a helyes szóhasználat körüli vita egyik kérdéseként)

1822-ben megjelentetett ásványtanával¹⁰ európai hírnevet szerzett, a korábbi szakirodalomhoz képest újdonságnak számító elméleti vonatkozások megfogalmazásával. Nem csupán összegyűjtötte, de igyekezett rendszerezni az ismereteket. A jénai ásványtani társulat 1832-ben e műve alapján részesítette kitüntetésben. Az első részt a latin-magyar szótár zárja, a második rész a magyar–latin, a harmadik pedig az általa ismert egyéb európai nyelvből vett szavak latin megfelelőjét adja közre: így a francia-latin, angol-latin, olasz-latin, orosz-latin, svéd- latin és végezetül a dán- latin szószedetet találjuk. Hasonló lelkesedéssel, verssel köszöntötték a szerzőt a kortársak – Kazay István Fejér megye táblabírója és Szemere Pál Pest vármegye ügyésze -, mint annak idején Rátz Sámuel magyar nyelvű sebészete

¹⁰ KOVÁTS Michaele: *Lexicon mineralogicum enneaglottum*. Pars 1.3. Pestini, Trattner, 1822.

megjelenésekor. A kötet bevetéseképpen kinyomtatott köszöntőből tudjuk meg, hogy „ezer és ötszáz nyolczvanhat új névvel gazdagodott nyelvünk e' könyvnek létével”.¹¹

Kováts Mihály nyelvészeti munkásságának csúcsa egyértelműen az a sok fejezetből álló kötet, amelyben a természettudományok különböző területének többnyelvű szótárait állította össze. A sok évtized alatt összegyűjtött, újonnan alkotott szavakat rendezte köteté, továbbá a korábban már közreadott szószedeteket bővítette ki. Első része a „növényészs” szavait tartalmazza, saját statisztikája szerint 4226 kifejezést, magyar - német latin nyelven.¹² Az előszóban több, korábban kiadott mű szavait bírálja, így a Diószegi - Fazekas szerzőpáros Magyar fűvész könyvének,¹³ Vajda Péter Növénytudományának¹⁴, és Brassai Sámuel fűvészetének¹⁵ számos kifejezését. A második rész, az un. növénynév műszótár¹⁶ 5921 magyar növénynevet tartalmaz, magyar – német – latin nyelven. 4860 szó Kováts alkotása, a többi a korábban megjelent magyar botanikai könyvekből gyűjtötte Méliusz Herbariumától a Diószegi - Fazekas –féle fűvészkönyvig. Etimológiai kutatásai eredményeképpen sok szóról kiderítette, hogy melyik nemzet nyelvéből került hozzánk.

Nem kevés büszkeséggel számol be Kováts ásványtani szótárának¹⁷ előszavában az 1822-ben megjelent ásványtani kötetének külföldi sikeréről, a szótár 630 ásvány nevét tartalmazza, ezek közül 251-et etimológiai magyarázattal látott el. A korábban említett Gren fordítás szavait tartalmazza az eltelt évek alatt gyarapodott kifejezésekkel egyetemben vegyészeti szótára,¹⁸ összesen 500 kifejezést, ebből 92 szóhoz etimológiai magyarázatot csatolt. Különlegességnek számít Kováts állatnév szótára,¹⁹ mivel addig ilyen összeállítást nem készített senki. Az 1423 állatnevet javarészt 18. századi, magyar nyelven közreadott természethistóriákból gyűjtötte össze.

A természet- és orvostudományok különböző területeinek szótárait Kazinczy biztatására és nyelvészeti tanácsaival készítette el, a 19. századi szakmai nyelvművelés és nyelvújítás mozgalmas és termékeny korszakában. A későbbi kutatások és méltatások igaztalanul és mostohán bántak Kováts nyelvészeti tevékenységével. Kétségtelen tény, hogy Bugát munkássága kissé elhomályosította, háttérbe szorította Kováts műveit, pedig számos vonatkozásban egyértelműen elődjének tekinthetjük. Az elmondottak arra is intenek, hogy csak igen körültekintően és felelősséggel illethetünk egy kutatót, vagy egy művet „a legelső” jelzővel, mivel a nem ismert, kevésbé ismert, vagy még fel nem tárt írásos források nem várt fordulattal rácsafolhatnak kijelentésünkre.

¹¹ ld. i.m. I. p.

¹² Növényészs szavai vagy termini phytologici. Vulgo: terminologia botanica. Buda, Gyurián és Bagó, 1845. 1-115.p.

¹³ DIÓSZEGI Sámuel –FAZEKAS Mihály: *Magyar fűvész könyv ... Linné alkotmánya szerént. 1-2. rész.* Debreczen, Csáthy, 1807.

¹⁴ VAJDA Péter: *Növénytudomány. Magyar-latin fűvésznyelv és Rendszerisme. Orvosok, gyógyszeresek 's a' fűvészetet tanító nélkül tanulni akarók számára.* Pest, Heckenast, 1836.

¹⁵ BRASSAI Sámuel: *A fűvészet elveinek vázolatái.* Kolozsvárt, Tilech és fia, 1836.

¹⁶ Növénybölcesség, avagy háromnyelvű fejtő növénynév műszótár, az az Phytosophia philosophia botanica seu botanica pura. Buda, Gyurián és Bagó, 1845. 116-472.p.

¹⁷ Háromnyelvű fejtő ásványnév műszótár, vagyis onomatologia mineralogica triglotta hermeneutica. Buda, Gyurián és Bagó, 1845. 473-537.p.

¹⁸ Háromnyelvű fejtő titoktan műszótár, az az onomatologia chemica triglotta etymologica. Buda, Gyurián és Bagó, 1846. 544.-590.p.

¹⁹ Háromnyelvű fejtő állatnév műszótár vagy glossarium zoologicum triglottum etymologicum. Buda, Gyurián és Bagó, 1846. 689-830.p.

Ami bizonyos, hogy a 250 évvel ezelőtt született Kováts Mihály életművének fontos része volt a nyelvművelés, amely értékes mozaikként beilleszthető a magyar szaknyelv több évszázadra visszatekintő fejlődési folyamatába.

IRODALOM

- BRASSAI Sámuel: *A fűvészet elveinek vázolatai*. Kolozsvárt, Tilech és fia, 1836.
- DIÓSZEGI Sámuel –FAZEKAS Mihály: *Magyar fűvész könyv ... Linné alkotmánya szerint. 1-2. rész.* Debreczen, Csáthy, 1807.
- Háromnyelvű fejtő állatnév műszótár vagy glossarium zoologicum triglottum etymologicum. Buda, Gyurián és Bagó, 1846. 689-830.p.
- Háromnyelvű fejtő ásványnév műszótár, vagyis onomatologia mineralogica triglotta hermeneutica. Buda, Gyurián és Bagó, 1845. 473-537.p.
- Háromnyelvű fejtő titoktan műszótár, az az onomatologia chemica triglotta etymologica. Buda, Gyurián és Bagó, 1846. 544.-590.p.
- KOVÁTS Michael: *Lexicon mineralogicum enneaglottum*. Pars 1.3. Pestini, Trattner, 1822.
- KOVÁTS Mihály: *Antiorganon, azaz Organorosta*. Pest, Eggenberger, 1830. XII.p.
- KOVÁTS Mihály: *Magyar patika, az az a Magyar és- Erdély-Országban termő patikai állatok, növények és ásványok, orvosi hasznaikkal egyetemben. A falusi Külorvosoknak, Földesuraknak és Lelkitanítóknak számokra. 1-2.rész.* Pest, Eggenberger, 1835.
- KOVÁTS Mihály: *Medicina forensis, vagy orvosi törvénytudomány, a' Táblabíró, Bíró, Ügyvédő, Törvénytudó, Törvénytanuló, Orvos, Tanulóorvos Uraknak számokra. Számos Hazai példákkal megvilágosítva, némely Hazai tudós Orvosoknak dícséretes emlékezetekkel megdíszesítve és Toldalék Szótár.* Pesten, Eggenberger Jósef könyvárosnál, 1828. 474 p.,
- NATTER-NÁD Miksa: *Kováts Mihály főorvos munkássága*. in: *Az Országos orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 32, (1964), 145-158.p. Idézet helye: 149.p.
- Növénybölcesség, avagy háromnyelvű fejtő növénynév műszótár, az az Phytosophia philosophia botanica seu botanica pura. Buda, Gyurián és Bagó, 1845. 116-472.p.
- SZAMOSHÁTI Dániel (Daday András): *Újabb adatok Kováts Mihály életéhez és munkásságához*. In: *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei*, 15-16, (1959), 277-281.p. idézet helye: 277.p.
- VAJDA Péter: *Növénytudomány. Magyar-latin fűvésznyelv és Rendszerisme. Orvosok, gyógyszerek 's a' fűvészetet tanító nélkül tanulni akarók számára.* Pest, Heckenast, 1836.